

Keveretlen egységben

A négy és az egyetlen Evangélium hagyománya a keresztény gondolkodásban

1977-ben született Budapesten. A Tan Kapuja Buddhista Főiskolán és a thesszalóniki egyetem teológiai szakán szerzett diplomát. Ortodox pap. Legutóbbi írását 2013. 3. számunkban közzöltük. — A szerző baráti köszönettel tartozik Farkas Attila Márton egyiptológusnak — így, tíz év távlatából is — az együttgondolkodásért, melynek hozadéka többek közt e cikk néhány meglátása is.

Tatianosz, a 2. században élt szíriai keresztény szerző sajátos kísérletének eredményeképp született meg a *Diatesszaron* című irat, mely a négy evangéliumot igyekezett egyetlen, minden szempontból koherens szöveggé fűzni. A *Diatesszaron* megalkotása mindazonáltal a szó szoros értelmében is csupán kísérletnek tekinthető, minthogy a szír egyházakban is csak aránylag rövid ideig, nagyjából az 5. század elejéig volt használatos ez a kétségkívül igen praktikus Szentírás-változat. Tatianosz *Diatesszaron*jának kiadása arra az időszakra esik, amikor az addig csak egy-egy területen, a helyi keresztény egyházak használt evangélium-változatok kezdenek kikerülni saját területükről, ahol addig többek közt az egyházi év menetét is megszabták. Így a közösségek számára egyszerre elérhetővé válnak más, a saját jól ismert változatuktól itt-ott eltérő szövegek, esetenként addig ismeretlen beszédekkel, eltérő kronológiával, nem beszélve a gombamód szaporodó apokrif iratokról. Ez okból merülhetett fel egyesekben a hitelesként elfogadott szövegek *egyeztetésének* igénye: elképzelhető, hogy már Tatianosz munkáját megelőzően is léteztek evangéliumharmóniák, mint ahogy későbbi korokban, más vidékeken bizonyosan készültek ilyenek, Nyugaton egészen a 15. századig, jóllehet akkor már korántsem azzal a céllal, hogy a négy kanonikus szöveget felváltsák. Tatianosz szándéka pedig alighanem éppen ez volt: mert a sokféleségben, nem minden alap nélkül, a viszály magvát látta, amelynek alighanem elejét lehetne venni egyetlen szöveg használatával. Kétségkívül igen praktikus elgondolás, sokan kiálltak mellette; míg egy másik lehetőség a különféle evangéliumi iratokban rejlő ellentmondások és következetlenségek feloldására nem a négy szöveg egyeztetése, hanem közülük egyetlen kiemelése volt, amint az a gnosztikus Markión is tette, aki a Lukács-evangéliumot ismerte el kizárólag hitelesnek.

A modern bibliakritika megközelítése

A modern bibliakritika megközelítése annyiban rokon Tatianoszéval, hogy a négy evangéliumot négy, többé-kevésbé véletlenszerűen kiválasztott szöveggé kezeli, amelyeknek témájukon és néha forrásaikon kívül egyetlen közös vonásuk az apostoli tekintély, azaz egyházilag kanonizált mivoltuk, ami azonban — merőben tudományos szempontból — szintén esetleges dolog. Ám ha ez valóban így van, miért nem felelt meg a keresztény gyülekezetek számára a négy, egymásnak itt-ott ellentmondó, többször egymást kiegészítő vagy ismétlő, de önmagában mindenképp hiányos történet helyett az az *egy*, amely a négy csonka beszámoló minden fontos mozzanatát tartalmazza? És vajon miért nem elégedettek a hívők ma sem a tudományos szövegkritikai alapokon a négy szöveg kusza szövevényé-

ből végre-valahára kibogozott evangéliumforrásokkal, *logion*-gyűteményekkel?

A négy szöveg mint egyetlen egész

Alighanem azért futnak zátonyra az efféle kísérletek, mert az Evangélium hívő szemmel való olvasásakor egy, az ésszerű megfontolásnál erősebb szempont érvényesül: eszerint a négy szöveg egymással nem fölcserélhető, mivel *pontosan ezek a szövegek és pontosan ebben a sorrendben* egyetlen egészet alkotnak. Hiszen az egyház intuíciója szerint bár az evangéliumok szövegszerűen eltérnek egyben-másban, mégis több bennük az, ami összeköti őket, mint ami elválasztja: hiszen a négy szöveg *mindegyike* az isteni Logoszt hordozza, ha más-más formában is; mintegy az Ige metafizikai védnöksége alatt kerültek lejegyzésre. Most tegyük egy kis időre zárójelbe azt a tényt, hogy ezzel a szemponttal és szemléletmóddal a tudományos megközelítés nemigen tud mit kezdeni — minthogy az analízishez mindig is jobban értett, mint a szintézishez —, és próbáljuk közelebről szemügyre venni ezt a különös „négyes-egységet”, amelyhez története során az egyház valami rejtélyes okból mindvégig ragaszkodott.

Az evangéliumok szimbolikus interpretációi

A négy evangélium mint egységes szent szöveg képe hamar szimbolikus formában is kifejezésre került a keresztény írásmagyarázóknál, mégpedig a *Tetramorfon* alakjában: az Ezékiel látomásában (Ez 1,5–12) az Úr trónszékét hordozó négyarcú élőlényt már a 2. századtól kezdve elkezdték megfeleltetni a négy evangélistának. Amint ez a négyarcú-négyformájú alak voltaképpen egyetlen, habár igencsak különös mennyei szerzet, ugyanúgy hordja magában az Isten-Igét a maga teljességében, de négy részre oszló teljességében a négy írott evangélium. Helyesebben: az *egyetlen* evangélium négyféle formáját szemlélhetjük ennek a látomásbeli lénynek az alakjában. Az evangéliumok e sajátos felfogását, mely a különböző szerzőségű szövegek lényegi, szellemi szinten való összetartozását hangsúlyozza, nem téveszthetjük szem elől, ha a keresztény egezetikai hagyományhoz közelítünk; talán még azt a feltételezést is megkockáztathatjuk, hogy e szempont nemcsak a már adott szövegek értelmezésekor kerül előtérbe, hanem esetleg már az evangéliumok kanonizálásakor is jelen volt. Persze ez esetben semmiképp sem valamiféle körültekintő, értelmező jellegű szerkesztői munkára kell gondolni, de a négy, tartalmilag olykor eltérő evangélium jól felismerhető karaktere, egymáshoz *illeszkedő* mivolta igenis egyfajta összetartozást feltételez, amelyet hamar felismerhettek a szövegeket behatóan tanulmányozó, és afölött elmélkedő teológusok. Ha csakugyan beszélhetünk ilyesféle „szellemi szerkesztőelvről”, úgy ez a négyes-egység a mi fogalmaink szerint alighanem „spontán” módon alakult ki, mivel nem ellentmondás-mentességre, vagy a szövegszerű megfeleltetésre irányult, hanem egy rejtettebb mintázatot rajzol ki — és pontosan ez fejeződik ki a négy evangélium szimbolikus interpretációiban. Nyilván nem valamely tekintélyes püspökökből álló őskeresztény szerkesztőbizottságra kell itt gondolni, inkább arra, hogy mind a négy evangélium összetéveszthetetlen karaktere, egyéni hangvétele, mind pedig az ezt ellensúlyozó belső egységük olyan erős, hogy szinte „maguk-

A mélyebb egység és összhang

tól” rendeződtek az általunk ismert összeállításba, olyan természetességgel, ami már természetfelettinak is mondható. Felfoghatjuk ezt a jelenséget úgy is — mint ahogy nemegyszer ekként is tekintették —, mint egyfajta belső érvet az ihletettségre.

A józan megfontolás számára négy, időnként meglehetősen szétartó szöveg minden bizonnyal bolondság, sokkal többre lehet menni egyetlen összhangolt változattal. Más szempontból viszont ez a négy különböző irat egy mélyebb összhangot ad ki, akár a zenében négy különböző szólam harmóniája. Arról igazán nem a teológia tehet, hogy a mai kor elemző megközelítéshez szokott embere ebből a négyes szólamból inkább diszharmóniát hall ki, ami rendre zavarba ejti; a történeti szövegek gyors áttekintése mindjárt nyilvánvalóvá teszi, hogy ez nem volt mindig így. Ennek az összhangnak a megfogalmazására törekedtek mindazok az ókori és középkori keresztény szerzők, akik különféle jelképek, megfeleltetések segítségével mutatták fel olvasóiknak a textusok látszólagos különbözőségei mögött rejlő mélyebb egységet. Interpretációikban e szerzők gyakran párhuzamba állították és összekapcsolták a négy evangéliumot a teremtett világ szerkezetével, a tér és idő tulajdonságaival, valamint a kor antropológiai tanaival, hogy ily módon is érzékeltessék a kinyilatkoztatás mélyeséges összetartozását a kozmosz egészével. Mai kutatói számára egy szinte elérhetetlenül szépséges és ösztönösen költői világképnek tűnhet ez, ahol az írott szavakban is benne foglaltatik az ember, és könyvekben is tükröződnek a csillagok. Ahogy a világot alkotó elemek, vagy az emberi lény teste, lelke és szelleme is egyetlen fizikai-metafizikai rendszer, egy teremtett világegyetem önmagukban is egységes egészként viselkedő részei, amelyek mintegy kinyilvánítják a látni tudók számára az összes többit, úgy a szentiratok is alkotóelemei ennek a rendnek, minthogy azokat is ugyanaz az isteni bölcsesség jegyzí szerzőként, mint az összes többit.

Néhány példa a keresztény gondolkodás történetéből talán jobban érzékeltetné ezt a szemléletmódot, amely a négy evangélium belső harmóniáját, inherens szerkesztőelvét ragadja meg, mint a nagy általánosságban megfogalmazott tételek. Olvasásukkor azonban nem szabad megfeledkezni arról, hogy *egyfajta* szerkesztettségről beszéltünk; azaz ne várjon a tisztelt olvasó semmiféle egzakt és kimerítő szövegtani bizonyítást az evangéliumok tudatos szerkesztettségre, az isteni ihletettség filológiai igazolhatóságára nézvést — minthogy, hangsúlyozzuk még egyszer, a szó megszokott értelmében ilyesmi ezzel a módszerrel nem igazolható. A szimbolikus olvasat felidézésével ellenben alighanem egy lépéssel közelebb kerülhetünk a késő antik és középkori teológia és misztika *szintetikus* látásmódjához, ami a következőket analízisre szoktatott modern észjárás számára nemcsak hogy felidítőnek bizonyul, de talán új távlatokat is nyithat.

A Tetramorfon

Lyoni Szent Iréneusz óta az egyházművészetben és a szimbolikus szentírás-magyarázatokban a *Tetramorfon* hivatott a négy evangéli-

um egységét képileg kifejezni. A megjelenítés alapjául az Ezékiel Könyvében leírt négyarcú mennyei lény, valamint a Jelenések Könyvében megjelenő, az Úr trónját hordozó négy élőlény szolgál (Jel 4,6–8). A 180 körül keletkezett *Adversus Haereses*ben Iréneusz így ír: „Lehetetlen, hogy evangéliumból akár több, akár kevesebb legyen, mint amennyi, hiszen a világunkban négy égtáj van és négy fő szél. (...) A négy élőlény a négy evangéliumot jelképezi... mint ahogy négy szövetség kötöttet az emberrel is, Noé, Ábrahám, Mózes és Krisztus által.”¹ Ezért szükségképpen négy-alakú tehát az evangélium is (*tetramorphon to euaggélion*). Az emberi alak jelenti Krisztus emberré válását, és felel meg Máté evangéliumának. Az oroszlán Iréneusznál még Jánoshoz tartozik: később, a klasszikusként továbbhagyományozott rendszerben — amely Szent Jeromos nevéhez kötődik — Márk szimbóluma lesz. Az oroszlán alakja az antik természetszemléletben a legyőzhetetlenséget sugallja, s amint azt a 200 körül keletkezett bestiárium, a *Physiologus* is tanúsítja, az ókori hiedelmek szerint az oroszlán harmadnapon leheletével kelti életre halvaszületett kicsinyeit, így egyszersmind a feltámadás szimbóluma is.² Az *ökör* vagy *tulok*, mely hagyományos áldozati állatként Krisztus áldozathozatalára utal, Lukács emblémája lett, míg a krisztusi élet utolsó mozzanatára, a mennybemenetelre a szárnyaló *sas* utal, ez pedig rendszerint János evangéliumának felel meg.³ Ily módon a négyarcú élőlény, amint a négy evangélium is, az istenember életének négy mozzanatát, négy aspektusát mutatja fel.

¹Adv. Haer. 3,11,8.

²A korai és érett középkori bestiáriumok az oroszlán több más tulajdonságát is Krisztuséval állítják párhuzamba, s nem szabad megfeledkezni arról sem, hogy a Jelenések kitételét – „oroszlán Júda törzsből” – hagyományosan Jézusra vonatkoztatják, valamint hogy Júdának magának is a diadalmas oroszlán a jelvénye az Őszövetségben.

Konstantinápolyi Szent Germanosz

³Az evangélista-szimbólumok közül némelyik fel-felcserélődött az idők során (Augustinus például az ember-alakot társítja Márkhoz), s noha már Szent Jeromosnál a 4. században megtalálható a ma ismert párosítás, azt változatlanul Nyugaton csak a 12. század óta mondhatjuk.

A meglehetősen enigmatikus, *Az egyház története és misztikus szemlélődés* címet viselő liturgia-kommentárjában Szent Germanosz konstantinápolyi pátriárka (715–730) részletesen foglalkozik a négy evangélista és az egyetlen Evangélium viszonyával: „Négy evangélium van, mivel négy egyetemes lélek létezik a négy-alakú élőlénynek megfelelően, amelyen a mindenség Istene foglal helyet, aki, midőn mindeneiket egybefogva megnyilatkozott, nekünk ajándékozta a négyrétű evangéliumot (*tetramorphon euaggélion*), amelyet egyetlen lélek hat át: ennek pedig négy arca van, és minden egyes arc Isten Fiának cselekedeteit ábrázolja. Az első közülük oroszlánhoz hasonló, tette kész, fejedelmi és uralkodói természetére utalva. A második borjúra emlékeztet, megmutatva szent szolgálatot tevő (*ierourgikén*) és papi mivoltát. A harmadiknak emberarca van, melyben nyilvánvalóan körvonalazódik emberként való megjelenése. A negyedik szárnyaló sasra hasonlít, ami által a Szentlélek ajándéka mutatkozik meg. Az evangéliumok tehát, amelyeken Krisztus nyugszik, ehhez hasonló alakzattal bírnak: a János szerinti evangélium az Atyától való fejedelmi, atyai és dicsőséges születését beszél el, míg a Lukács szerinti papi karakterrel bír, és azal kezdődik, hogy Zakariás pap tömjénezést végez a Templomban. Máté az Ő emberi születését mondja el a nemzetségtáblában, ezért ez az evangélium emberarcú. Márk viszont, prófétai lélektől ihletve, amely a magasból száll le az emberek közé, így kezdi elbeszélését: »Jézus Krisz-

⁴Εκκλησιαστική Ιστορία
και Μυστική Θεωρία 32.
Saint Vladimir's Seminary
Press, New York, 1984.

tus evangéliumának kezdete, ahogy a prófétáknál megíratott; íme elküldöm előtted az én követemet» (vö. Mk 1,1–2) — rámutatva ezzel az evangélium szárnyaló jellegére.”⁴

Germanosz pátriárka tehát a négy alak jellegzetességeit megfelelteti a négy evangélium sajátosságos, csak rá jellemző karakterének. A „négyrétű Evangélium” tehát a magában mindent egyesítő és mindenekezt összefogó istenségnek egy-egy aspektusát bontja ki: az ember számára felfoghatatlan teljesség rajtuk keresztül válik befogadhatóvá, általuk nyer határozott körvonalakat, valahogy úgy, ahogy a prizma bontja szét színekké a felületén áthaladó színtelen, fehér fényt.

Rota Ezechielis

Fiorei Joachim, a 11. században élt kaláabriai szerzetes és kétes hírnévnek örvendő vizionárius próféta, akit főképp a történelem és az üdvrend kapcsolatáról szóló elmélkedései és jövendölései tettek híressé (utóbb pedig a tanaira hivatkozó apokaliptikus mozgalom hírhedtje is), *Liber Figurarum* című művében gazdagította tovább a *Tetramorfon* szimbolikus interpretációját. E könyv anyagát tulajdonképpen a Joachim által látott víziók adják, amelyben bonyolult, sokrétű ábrákkal szemlélteti látomásait. A *Rota Ezechielis* elnevezést viselő ábrán, mely az előbbiekhez hasonlóan szintén az Ezékiel könyvében foglalt látomásra utal, a négy élőlényt nemcsak a krisztusi élet mozzanataival kapcsolja össze, hanem a négy sarkalatos erénnyel, a négy egyházi renddel, a nagy prófétákkal, és az szentírás-értelmezés négy típusával is. Így például Máté evangéliumához tartozik az emberi alak, a születés, az alázat erénye, a tanítók rendje, Ézsaiás próféta, és az evangélium morális értelme. Lukácshoz kapcsolódik a bika, a halál, a türelem erénye, a mártírok rendje, Jeremiás, és a szó szerinti értelem; Márkhoz az oroszán, a felátadás eseménye, a hit, a pásztorok rendje, a próféták közül Ezékiel, s az allegorikus jelentés; végül Jánoshoz a sas, a mennybemenetel, a remény, a szemlélődő szerzetesek rendje, Dániel próféta, valamint a Szentírás anagogikus értelme. Világos, hogy a megfelelések eme tökörjátékában egyik forma vagy megnyilatkozás sem tekinthető a többinél magasabb rendűnek, egyik sem előbbre való a másiknál, mert Fiorei Joachim célja éppen az, hogy kimutassa azt a megváltás minden részletére kiterjedő összhangot, mely az isteni tervben felfedezhető, s hogy érzékeltesse, az egyes részek miként állnak össze egyetlen egészé, miközben egymás rejtett értelmét is kinyilvánítják. Ez a szemléletmód az előzőnél már sokkal nyilvánvalóbban támaszkodik az újplatonista filozófiai hagyományra abban a tekintetben, hogy a mennyei és a földi világ elemeit játszi könnyedséggel felelteti meg egymásnak, s a természetesen egészen nyilvánvalóan és cizelláltan tetszik át a szellemi világ rendje.

Arca Noe

Erről a már réges-rég elveszett (ha egyáltalán valaha is létezett) ábráról külön értekezést lehetne írni, mint ahogy azt szerencsére meg is tette már a 13. században Szentviktori Hugó: az ő két traktátusa nyomán tudjuk rekonstruálni ezt az elképesztően sokrétű didaktikus áb-

⁵Rekonstrukcióját lásd Grover A. Zinn: *Hugh of St Victor, Isaiah's Vision, and De arca Noe*. In Diana Wood (ed.): *The Church and the Arts*. Blackwell Publishers, Oxford, 1992, 99–115.

A négy evangélium megjelenítése az ábrán

rát.⁵ Ha csakugyan létezett, alighanem olyasféléképp kell elképzelni, mint a híres — és sajnálatos módon szintén megsemmisült — ebsdorfi *Mappa Mundi*, csak jóval áttételesebb jelképiséggel. A kép három ikonográfiai szint összekapcsolásának segítségével tulajdonképpen magát az egyházat mutatja be, a maga egyszerre mennyei és földi, látható és láthatatlan, történeti és időtlen valójában. A három ikonográfiai alkotóelem: maga Krisztus ábrázolása kozmikus alakjában, teste gyanánt a kozmosz szerkezetének ábrázolása a szférákkal, szelekkel, elemekkel, valamint Noé bárkájának megjelenítése a világ, azaz a föld közepén. A Bárka sematikus ábrázolása egyszerre mutatja be az üdv-történet állomásait, s az emberi lélek belső felemelkedésének személyes útját, maga Hugó is spirituális térképként ajánlja olvasói figyelmébe. Sajnos ezúttal nincs helyünk arra, hogy részletesen elemezzük az ábrát, hiszen az oly sok jelentésréteget sűrít magába, hogy maga Szentviktori Hugó is két hosszú kommentárt írt róla, egyet annak morális (*De arca Noe morali*), és egyet annak misztikus (*De arca Noe mystica*) értelmezéséről. Egyedül azt vegyük szemügyre, miként jelenik meg ebben az elképesztően komplex rendben a négy evangélium.

Az oválisan megjelenített föld — rajta hegységek, folyók, várak, utak képe —, egyszóval a *mappa mundi* közepén helyezkedik el a felülnézetben, téglalap alakban ábrázolt háromemeletes Bárka, melynek négy sarka érinti a térkép peremét, s egyúttal a földet körülfogó kígyó testét. Ezen a négy sarkon volt látható a négy evangélista-szimbólum, éppen ott, ahonnan négy kötélhágcsó vezetett a Bárka csúcsára. A három, egymásra épülő fedélzet mindegyike egy-egy erénycsoportot foglalt magába, amelyet a négy evangéliumon keresztül lehet megismerni és elsajátítani, ily módon a kontempláció során mentálisan egyszerre indulva el a négy saroktól, a belső felemelkedés során egyidejűleg követve ezt a négyes utat. Ám a négy sarok, minthogy a földet is érinti, egyúttal tér- és időbeni aspektussal is bír: az oroszán (Márk) és az ember (Máté) között helyezkedik el a Kelet, egyúttal az eredet, a Teremtés ideje (itt kerül megjelenítésre a teremtés hét napja), az ember és a borjú (Lukács) közt a Dél, a borjútól a sasig (János) terjed a nyugati tartomány — itt kapnak helyet a végidők képei is —, végül az északi régió a sas és az oroszán képei közt helyezkedik el. Érdekes, hogy a világot körülfogó kígyó, melynek feje kelet felé, az oroszán jelképénél fekszik, nem az iménti, a nap járásával megegyező irányban tekeredik, hanem azzal *ellentétesen*, s hogy a spirituális tökéletesedés fázisai is ebben a sorrendben követik egymást, azaz a világ megszokott idejéhez képest *visszafelé*. Ez a gondolat ugyanakkor tökéletesen illeszkedik az evangéliumok értékelésének eddig megfigyelt sémájához: az oroszán a felébredés, a sas a megvilágosodás, a borjú a megtisztulás, az ember a misztikus unió fázisának felel meg, amely út során végül visszajutunk a keleti régióhoz, az eredethez, a Paradicsomhoz.

*

Miután ily módon röviden áttekintettünk néhány érdekes, a négy evangélium négyféle karakterét és belső összetartozását megjelenítő szimbolikus magyarázatot, próbáljunk kissé ezek mélyére hatolni, s megtalálni, ezúttal konkrét példa nélkül, azt az alapvető sémát, melyek e magyarázatok alapjául szolgálhattak: a kommentárok nem-egyszer burjánzó megféleltetései, jelképei mögött halványan kirajzolódik ugyanis egy vissza-visszatérő mintázat, amely talán minden későbbi magyarázat hátterében is meghúzódik.

A négyesség

A párhuzam, amely rögtön kínálkozik, a négy evangélium megfeleltetése az ember tapasztalati világát uraló négyességnek, a nap-szakok, és ezzel együtt az égtájak négyességének. Ezek minden korban nagy fontossággal rendelkező szimbólumok, amelyek az archaikus kultúrák embere számára nem csupán egyszerű természeti jelenségek, hanem jelképes tartalmak egész sorát is magukba sűrítik. Nem csoda hát, ha keresztény szerzők igen hamar elkezdik ezeket az istenemberi művel kapcsolatba hozni: Nagy Szent Vazul és Szent Jeromos például az ég tengelykeresztjében a Megváltó keresztjének a természetben már meglévő előképét (*típusát*) ismerik fel, melynek jelentése azonban mindeddig rejtve volt: egyfajta természeti próféciaként — az ószövetség szóbeli próféciáihoz hasonlóan — csakis akkor vált olvashatóvá és felismerhetővé, amikor már beteljesedett, és a Kozmosz Urát idelelni, a földön keresztre feszítették. Valami hasonló igaz az evangéliumokra is: négyességük a teremtést uraló négyességek sorába illeszkedik, melyek külön-külön csak a Megváltó életének tükrében fedték föl jelentésüket.

Ha ennek a primer szimbolizmusnak feleltetjük meg az evangéliumokat, a következő felosztáshoz jutunk: Máté — a hajnal, kelet; Márk — a dél; Lukács — az alkony, napnyugat; végül János — az észak és az éjszaka. Milyen alapon osztható fel éppen így a négy evangéliumi szöveg? A választ az evangéliumok sajátos, egymással össze nem téveszthető karaktere, s a szövegekben előforduló utalások adják meg, amelyek alapján egyébként az ókeresztény szerzők is kidolgozták a maguk interpretációit — s amire Szent Germanosz magyarázatában is láttunk példát —, eljárásunk tehát nem nevezhető önkényesnek. Eszerint *Máté* szövege a keletkezéshez és az eredethez köthető: az Ábrahám-tól Jézusig lefűződő nemzetségtáblával indul, ebben az evangéliumban kap szerepet a hajnalcsillag és a napkeleti bölcsek látogatása, vissza-visszatérő motívuma az álomból való felserkenés: „Kelj föl, fogd a gyermeked...” — olvassuk mindjárt kétszer is az evangélium legelején. A befejezés viszont „nyitva” marad, mint-hogy a feltámadással ér véget, s szót sem ejt a mennybemenetelről. Fontos megjegyeznünk, hogy e szempontból tökéletesen mindegy, miért nem, hogy a hallgatásnak, vagy épp a többi jellegzetességnek miféle történeti okai lehetnek; kizárólag az a fontos, hogy a szöveg e kanonizált formájában teret engedett az első keresztények számára is oly kedves szimbolikus interpretációnak, amely előszeretettel is-

merte föl az adottban a rendet, a teremtő szándékot, legyen szó akár a Szentírásról, akár a kozmosz egészéről.

Márk

Márk tanúságtétele, a dél, a teljes nappal evangéliuma, konkrétsgával tűnik ki; *in medias res* kezdi el mesélni a jézusi történetet, nem a születés, hanem a megkeresztelkedés, valamint a nyilvános működés leírásával. Egészében az ébrenlét világára koncentrálna, mindvégig a cselekvésre, a tettek leírására helyezi a hangsúlyt. A szűkszavú föltámadás-leírás után az apostolok elküldésével, az elejéhez hasonló hirtelenséggel ér véget.

Lukács

Lukács evangéliumában ennél sokkal erősebb már a misztériózus jelleg, minthogy ez az alkony, a nappal világából az éjszaka sokkal kevésbé megfogható és egyértelmű világába való átmenet. Zakariás látomásával indul, s itt is találunk nemzetségtáblát, csakhogy *visszafelé* vezetőt: a genealógia ez esetben Jézustól nem is csak az ősatyáig, de egyenesen Istenig visz. Ez az evangélium szól a legrészletesebben a feltámadásról, és itt kapja a leghangsúlyosabb helyet a mennybemenetel, Krisztusnak az Atyához való visszatérése. Ugyanakkor ez a szenvedés evangéliuma is, ahol az elesettek, szegények, szenvedők sorra jelennek meg — nem véletlenül nevezi Dante „a szelíd Krisztus írnokának” Lukácsot.

János

János evangéliuma, melyet a lelki fölemelkedés, a titokzatos belső anagógia evangéliumának szoktak tekinteni, a legerősebben misztikus légkörű. Visszatérő motívuma a sötétség, illetve az annak mélyén felragyogó fény — lásd például a különös hangvételű prologust — és az éjszaka, mint amelyen Nikodémus folytat titkos beszélgetést Jézussal. A „sötétség világa” megfogalmazás is minduntalan visszatér különféle variációkban (például 3,19; 8,12; 11,10; 12,36), ezenkívül a szöveg nem egy álomszerű jelenetet is tartalmaz (például amikor Jézust el akarják veszejteni, ám ő eltűnik a kezeik közül). Emberi genealógia még csak említés szintjén sem kap helyet, annál hangsúlyosabb viszont a prologusban mindjárt az elején megjelenő isteni származás, és minduntalan visszatér az *egység* hangsúlyozása, Krisztus és Isten, ember és Isten legbelsőbb, titokzatos egységének kinyilvánítása. Az események körvonalaiban ebben az evangéliumban valahogy elmosódottabbak, mint a többiben, jóval álomszerűbbek, a történetekkel szemben nagyobb hangsúlyt kap az, amit az Úr tanít, mint ahogy részletesen és érzékletesen leírásra kerül Lázár feltámasztása is a halálból. Már Euszebiosz is megjegyezte, hogy ez az evangélium nemcsak jellegében, de szövegszerűen is különbözik a többitől: az itt megtalálható textusok csaknem fele nem fordul elő a másik három iratban.

A négy szöveg belső összetartozását, inherens egységét tehát különböző szimbolikus képek segítségével fejezi ki a hagyomány: s a bennük foglalt üzenetet is egyetlen evangéliumként érti meg. Ahogy a hajnal és a dél, az alkonyat és az éjfél is egyetlen nap részei, még ha annyira különböznek is egymástól első pillantásra. Fölvetődik a kérdés, vajon a keresztény gondolkodásban találjuk-e máshol is nyo-

mát ennek a sajátos egységfelfogásnak, ami magától értetődővé tette a négy evangéliumról alkotott képet; vagy esetleg épp ellenkezőleg, a szentiratok e sajátos négyes egysége hatott a későbbi keresztény filozófia egységről alkotott fogalmára? Zárásként térjünk hát ki röviden a teológia egységről és különbözőségről alkotott képére.

Egység és sokféleség

Először is alighanem azt kellene megfejtenünk, miben áll ennek az egységfelfogásnak a sajátos mivolta. Olyan egységképről van szó, amely megőrzi részeinek integritását és önálló mivoltát, mégsem kezeli őket egymástól független dolgokként, hanem lényegi összetartozásukat hangsúlyozza. Pontosan úgy, ahogy azt az evangélium esetében láttuk: önmagukban *egész* szövegekről van ugyan szó, kerek történetekről, amelyek egymástól elszakítva mégis *résznek* bizonyulnak. Nem olvadnak össze, de nem is hasadnak szét; egyik a másikkal nem helyettesíthető. Két olyan minőségről van szó, ami egyenlő erővel, ugyanolyan intenzitással van jelen, amelyek közül egyik sem alábbvaló a másiknál; nem szorítják ki és nem is teszik fölöslegessé egymást. Ez a paradox, pontosabban *antinomikus* fölfogás újra meg újra visszaköszön a keresztény gondolkodás legkülönbözőbb területein, de ezúttal nem feladatunk részletesen foglalkozni vele: maradjunk csak az egység és különbözőség viszonyának áttekintésénél.

Egyházkép

Hasonló elképzeléssel találkozunk a kora keresztény egyházfelfogást vizsgálva: az apostoli atyák leveleiből kitűnik, hogy az egyes helyi egyházakat is úgy tekintették, mint amelyek „egy test tagjai”, azaz részei az Istenember misztikus testének, de ugyanakkor önmagukban is megjelenítői és képviselői ennek az egységnek és teljességnek. Az oltár és a püspök körül gyülekező nép a *teljes* egyházat jelenti, minthogy az egyház nem más, mint krisztusi Testből és Vérből részesülő közösség: márpedig Krisztus sem csonkán vagy részben van jelen az Eucharishtiában. Ezt a teljességet és önállóságot azonban csak addig hordozzák, míg a többi egyházzal is hitbeli és egyházfegyelmi egységben vannak, azaz ameddig a folyamatosságot térben és időben semmi sem töri meg. Ismét arról van tehát szó, hogy a részek visszatükrözik az egészet, és rész szerinti mivoltuk nem zárja ki a teljességet.

Az isteni személyek

Az egység és különbözőség e kiegészítő felfogása nemcsak az evangéliumban és az egyházképben, hanem egy sokkal alapvetőbb szinten: magában Krisztusban, sőt, az isteni természet keresztény fölfogásában is tetten érhető. Az isteni személyek lényegi egységben, de a Háromságot tekintve jól elkülöníthető személyi különbözőségben léteznek, Krisztusban pedig az isteni és emberi természet összekeveretlenül, ám elválaszthatatlanul van jelen. Rész és egész itt ismét nem különíthető el és nem is mosható össze: csak „teljességekről” beszélhetünk, amelyek furcsamód mégis kiegészítik egymást.

Isten és ember

Ez a megfogalmazás hordozza azt a látásmódot, ami a keresztény egységfelfogást alapjaiban határozza meg, még akkor is, amikor Isten és ember egyesüléséről, eggyé válásáról van szó: ellentétben a

keleti, a muszlim, vagy akár az eretneknek nyilvánított keresztény misztikákkal, az ember kegyelem általi átistenülése (*theószisz*) nem jelenti az emberi természet sajátos karakterének, a személyiségnek a megsemmisülését vagy totális szubmisszióját — egyszerűen az emberi lélek nem olvadhat bele nyomtalanul az istenség végtelen tengerébe. A *theószisz* fogalma azt jelenti, hogy az ember saját, személyes útján, lelki, szellemi és testi ismérveit megtartva válik Istennel eggyé. A különbségek sem töröltetnek el, és az egység sem csorbul. Ennek a fajta egységképnek pedig alighanem legkorábbi kitapintható, még a precíz teológiai kifejtést megelőző példája az összekevert egy, a *Diatesszaron* helyett a négy különálló, de paradox módon mégis egységes Evangélium elfogadása és elismerése az egyházban.

